

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Харківське історико-філологічне товариство

*Присвячно 300-річчю
від дня народження Григорія Сковороди*

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 9/2022

УДК 811.161.2 + 39 (477)
ББК 81.411.1 + 63.5 (4УКР)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №3281 від 18.09.2008.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків) (головний редактор)
Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (заступник головного редактора) (Харків)
Богданова І. І., канд. філол. наук, доц. (Харків)
Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
Єрмоленко С. Я., д-р філол. наук, проф. (Київ)
Кравець Л. В., д-р філол. наук, проф. (Берегове)
Лисиченко Т. Ю., канд. філол. наук (Харків)
Нестеренко Н. П., канд. філол. наук, доц. (Харків)
Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
Руденко С. М., канд. філол. наук, проф. (Харків)
Сюта Г. М., д-р філол. наук, пров. наук. співроб. (Київ)
Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків) (заступник головного редактора)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Нелюба А. М., д-р філол. наук, професор, Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна.
Степаненко М. І., д-р філол. наук, професор, Національний університет біоресурсів
і природокористування України.

Ухвалила вчена рада українського мовно-літературного факультету
імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
(протокол №3 від 2 листопада 2022 року)

У 41 **Український світ у наукових парадигмах:** Збірник наукових праць Харківсько-
го національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Вип. 9. —
Харків: ХНПУ; ХІФТ, 2022.— 180 с.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

ISBN 978-966-1630-48-1

© Автори матеріалів, 2022
© Макет Т. Лисиченко, 2022
© Обкладинка У. Мельникова, 2022

УДК 811.161.2

Олена Мієнко

здобувачка вищої освіти II рівня;

наук. кер.: к. філол. н., доц. Варич Н. І.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

alyonka.mienko@gmail.com

САКРАЛЬНА ФУНКЦІЯ ЗВЕРТАННЯ У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ

Звертання є особливою мовленнєвою одиницею як монологу, так і діалогу, адже містить намір мовця, спрямований на співрозмовника або на об'єкт, до якого належить контекст фрази, що містить звертання. Лексичне значення звертання зазвичай можна визначити в межах всієї фрази або всього тексту, тобто лише в контекстних рамках. Звертання можуть уживатися в реченні як окрема одиниця, можуть відноситися до декількох речень тощо.

У текстах українських замовлянь звертання досить частотні, але це й не дивно, адже замовляння завжди направлене на когось або щось. У замовляннях українці звертаються до природи (жито, пшениця, змія, віл, береза тощо), природних сил і космічних об'єктів (ріка, сонце, місяць, вода, мороз тощо), частин тіла істот (кров, кістка, жили тощо), хвороби, яку лікували замовлянням та обрядом (крикливиці, переляк, бешиха та ін.) і до надприродних сил — як християнських (Бог, Христос, Святий Миколай та інші), так і язичницьких (Лада, Дажбог, Сварог та інші). Як засвідчив матеріал, об'єктом звертання в замовлянні могло стати все, що оточувало людину в житті і при тому людиною не було створено.

Прикметною рисою звертань у замовляннях постає, як показує аналіз, тісне переплетіння християнської традиції (звернення до Бога, Христа, Богородиці, святих) з традицією поганською (звертання до великого Дуба, Сварога, Вогню, Місяця, зокрема, й до «молодика», до певних днів тижня).

Звертання до Бога є одним із найпоширеніших, що цілком зрозуміло, адже в повсякденні людина зазнає чималих труднощів, життєвих скрут, подолати які самотужки непросто, тому вона «звертається до Бога сама за допомогою або бажає іншій людині допомоги» [Бабич, с. 133], а «Прохання дай, Боже, людина припасовує до всього, що для неї в конкретний момент найважливіше» [Бабич, с. 134]. Ілюстрацією цих спостережень можуть слугувати численні приклади, зокрема такі: *Най вас Бог благословить. / Дай, **Боже**, здоров'я. / Дай, **Боже**, щастя. / На щастя, на здоров'я, на щасливу долю* [Вудвуд, с. 49]; *З добрим помислом відчини, **Боже**, двері. / З недобрим помислом — зачини, **Боже**, двері. / Дай нам, Боже, на життя, на буття* [Ви, зорі-зориці, с. 64]. Дуже важко, а інколи навіть неможливо розрізнити, чи замовляння стосується Бога християнського, чи йдеться про бога в поганському тлумаченні. При цьому зважаємо на зауваження В. Войтовича, що корінь *-бог-* притаманний іменам давньоукраїнських

богів, наприклад, Чорнобог, Стрибог, проте слово *Бог* могло використовуватися й щодо неба.

Цікавим видається приклад суто поганських звертань у замовлянні про допомогу породіллі: ***Сила Небесная, сила Вогняная, Сила Божя, Сварожа.*** / ***Оберни, Рожанице Мати*** [Замовляння, с. 17]. У наведених рядках бачимо, що людина поважно й заклично звертається до неба як містилиця вищих природних сил, котре вивершується над усім світом, до вогню (напевно, сонця як зосереддя вогненної природної сили), до природного явища, персоніфікованого в давньослов'янського бога вогню та ковальства Сварога та Рожаниці (образу Лади, а пізніше й Богородиці), чий зв'язок із долею світу й породіллі підкреслено іменником *Мати*.

У випадку використання слова *Господь* лексичне значення значно звужується, адже це слово притаманне вже самому початку доби християнства та має біблійну етимологію, на що зокрема є вказівка в розширених звертаннях через алюзію до Євангелія, через підкреслення його ролі як творця всього суцього, милостивого за характером: ***Господи, благослови мені, рабу Божо-му Івану, сіє слово говорити*** [Українські замовляння, с. 141]; ***Господи. Творче неба й землі і всіх тварей видимих і невидимих, яко послал еси архангела свого Гавриїла благовістити Діві Марії зачатіє*** [Українські замовляння, с. 163]; ***Господи милостивий, поможи мені!*** [Українські чари, с. 63].

Натрапляємо на звертання до Богородиці (Мати Божя, Богоматір та ін.) як самостійне або у зв'язці зі звертанням до інших святих, ангелів, Бога, зазвичай з біблійними епітетами — ***Пресвятая, Пречистая: Пресвята владичице Богородице, благослови і поможи мені!*** [Українські чари, с. 54]; ***Пресвятая Богородице, просим собі в поміч. Замовляю кров буйную, трав'яную і водяную!*** [Українські замовляння, с. 59]; ***Поможи мені, Мати Божя, сі зуби зешептатії з-під їх черви викликати*** [Українські чари, с. 76]; ***Пречистая Мати Божя і всі святії, станьте мні днесь на допоміж улуканя залічити раба Божого Івана*** [Українські замовляння, с. 120]. Ще до християнства в давніх українців існував культ богині Всесвіту, народження — Лади, тож цілком логічно, що традиція звертатися до образу великої матері збереглася.

Цікаво також поспостерігати під час аналізу замовлянь, як поєднуються в одному семантичному просторі слова на позначення Господа, біблейських мотивів та поклоніння язичницьким віруванням, наприклад, місяцеві (молодику) та зорям, що слугує відбиттям трансформацій світоглядних уявлень українців: ***Господи милостивий! Святий місяць на небі*** [Українські чари, с. 76]; ***Місяцю Єрусалиме! Вас три брати: вовк у полі, жовтий камінь у морі*** [Українські чари, с. 74]; ***Зірочко вечірняя і світова! Позичте мені того кубочка, що Сус Христос руки мие*** [Українські замовляння, с. 38].

Так, В. Войтович указує, що місяць уявляли як «дитя Лади», разом з зірками йому вклонялися як богу, а з приходом християнства небесне світило стало «Божим Оком» в ночі [Войтович, с. 305-306]. М. Новікова зазначає, що місяць серед астральних тіл українці згадували в замовляннях найчастіше, разом з яким використовували активно означення «князь», «Володимир», «Адам» [Українські

замовляння, с. 199]: **Молодик молодий, в тебе хрест золотий! Місяцю Владимиру!** [Українські чари, с. 76]; **Місяцю, молодий княже! Чи бував ти в старого?** [Українські замовляння, с. 74]; **Ти, місяцю Адаме, молодик! Питай ти мертвих і живих** [Українські замовляння, с. 76]; **Молодик гвоздик, тобі на уповня, мені на здоров'я: тобі круті роги, мені чорні брови!** [Українські чари, с. 77].

Під час християнізації на місяць перенесли роль архангела Михаїла, як вказує М. Новікова: **Архангел Михаїл, місяць праведний, був на тому світі?** [Українські замовляння, с. 78]. Але здебільшого натрапляємо вже на замовляння, які напряду не містять згадок про місяць: **Огні, ангели і архангели: і палаєш, і потухаєш, потуши народженному, хрещеному, молитвенному рабу Божому Івану бех і бешиху** [Українські замовляння, с. 115]; **Святій архангели і ангели, Михаїл, Гавриїл, Уриїл і Сарафаїл, ізидіте на святую гору і затрубіте во святую трубу** [Українські замовляння, с. 144]; **Ангеле мій, охоронцю мій! Збережи мою душу** [Войтович, с. 13]. Як бачимо, нерідко звертали-ся українці також і до святих та мучеників: **Поможи мені, Миколай угодник, і ти, скоропомошник, і ти, Варвара великомучениця, од сих уроків шептать** [Українські чари, с. 54]. Такі християнські традиції збереглися по сьогодні, адже існує безліч молитв, у яких людина може звернутися по допомогу не тільки до Господа, але й до святих.

Звісно, заміна поганських вищих сил християнськими образами в звертаннях замовлянь не відбувалася раптово й усюди, тому існує багато змішаних, як видається, звертань, тобто тих, де людина прославляла й закликала на допомогу одночасно й Господа, сили біблійні, і поганські: **Господи милостивий, стань мені у помочі од лихої немочі! Святий Миколай Божий угоднику, помози мені! Дубе, дубе Ладимарю!** [Українські чари, с. 55]. Дуб втілює поняття «Світового дерева-прадуба <...> дерева бога блискавки і грому Перуна» [Войтович, с. 134], тобто уособлює першопочаток світу, його основу, міць, непорушність. Ще одна ілюстрація: **Помолюся Господу Богу і всім святим. Господи милосердний, помози мені в сей день, і святая суботінко!** [Українські чари, с. 94]. Очевидно, що «Господь Бог» і «всі святі» відносять нас до християнської традиції, а ось особливе ставлення до суботи існувало задовго до того, зокрема є вказівки на те, що «Соботка» у предків мала значення «свободи» (відпочинку) для Матері-Землі» [Войтович, с. 309].

Воді поклонялися з прадавніх часів, адже вона оживлювала все й давала землі плоди. Природно, що значне місце в замовляннях відводиться вшануванню води, у звертаннях до якої нерідко спостерігаємо відбиття як поганської, так і християнської традиції чи їх поєднання: **Водо Єлено! Очищаєш луги і береги, очисти мене від усього злого, болісті й слабості** [Українські замовляння, с. 132]; **Здорова була, вода Оляна, од Бога создана** [Українські замовляння, с. 170]; <...> **вода Уліяна! Плюну я на землю: як слина на землі пропадає, так все зле-лихе в воді потонає. Сохрани, Господи, од напою, од перелогів, од крові!** [Українські замовляння, с. 100] — персоніфікація води дуже часто трапляється в текстах

замовлянь з вказаними вище іменами. За В. Войтовичем, найчастіше зверталися до ранішньої води, яку вичерпували натщесерце.

Особливе місце посідає вода, яку збирали на Водохреща, адже українці вірили, що вона може лікувати та береже від недуг — орданська, йорданська, богоявленська, явлена. Водохреща — давнє поганське свято богині Дани, але традиція «святої води», набраної спеціального дня, відома нам і досі у вигляді свята Хрещення Господнього на річці Йордан, яке віряни святкують 19 січня. Звернулися наші предки до такої води, коли проводили з нею лікувальний обряд: *Помагаєш ти, вода явлена, очищаєш ти, вода явлена, і луга, берега і середину! Очищай ти, вода явлена, народженого від призору подуманого, погоданого, зустрічного* [Українські чари, с. 56]; **Водичко-йорданичко!** *Вмиваєш луги, береги, коріння, біле каміння* [Українські замовляння, с. 133]; *Єсть Господь на небі жив, Ордан ріка хрищаниця* [Українські замовляння, с. 100].

Здійснений аналіз показав, що звертання зазвичай виконують сакральну функцію в текстах українських замовлянь. Це передовсім розмова з Богом та надприродними силами, які допомагають людині в скруті. Поганська традиція міцно сплітається з християнською та утворює складні світоглядні смисли. Ім'я Бога може змінюватися серед людей, але сакральне значення, яке приділяється самому концепту божественного, залишається незмінним — це відчуття безпеки, здійснення мрій, оберіг від зла та недугів, пошана вищої сили, завдяки якій людина живе, пізнає та перетворює світ навколо себе.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бабич Н. Д.* Сила Божа в народній фразеології. *Культура слова*. 1996. Вип. 48/49. С. 129–134.
2. *Ви, зорі-зориці:* Українська народна магічна поезія [Замовляння]. Київ : Молодь, 1999. 334 с.
3. *Войтович М.* Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 662 с.
4. *Вудвуд Л. Ф.* Відкривай духовні острови. Українське народознавство / за загальною редакцією професора А. П. Загнітка. Донецьк : Центр підготовки абітурієнтів, 1998. 144 с.
5. *Давидюк В. Ф.* Первісна міфологія українського фольклору: монографія. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. 309 с.
6. *Замовляння /* упоряд., передмова, примітки М. К. Дмитренка. Київ : Видавець Микола Дмитренко, 2007. 124 с.
7. *Темченко А. І.* Традиційні замовляння: семантичні трансформації та обрядові парадигми: монографія. Черкаси : ІнтролігаТОР, 2014. 572 с.
8. *Українські замовляння /* упоряд. Н. М. Москаленко. Автор передмови та коментаря М. О. Новикова. Київ : Дніпро, 1993. 309 с.
9. *Українські чари /* упоряд. О. М. Таланчук. Київ : Либідь, 1992. 96 с.

Юлія Радченко

ТЕХНОЛОГІЯ СПІВТВОРЧОСТІ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ
КРЕАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ: СПРОБА ПОШУКУ
ЕФЕКТИВНИХ МЕТОДИК ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ 140

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДІ . . . . . 149**Ольга Арсенюк**

ЖАНРОВО-СТИЛІСТИЧНА ПРИРОДА РЕТРО-ДЕТЕКТИВІВ 150

Тетяна Герасименко

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ТОПОНІМНОГО МАРКУВАННЯ
(ДО ТЕОРІЇ ПИТАННЯ) 153

Данило Дубограй

ОСОБЛИВОСТІ РОЗКРИТТЯ ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ
У НОВЕЛІСТИЦІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА 157

Олена Мієнко

САКРАЛЬНА ФУНКЦІЯ ЗВЕРТАННЯ
У ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКИХ ЗАМОВЛЯНЬ 159

Катерина Ряполова

СТРУКТУРНО-ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
НОВІТНІХ АНГЛОМОВНИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ 163

Зоя Цильова

ФУНКЦІЇ АНТРОПОМОРФНИХ МЕТАФОР-КОСМОНІМІВ
У ПОЕТИЧНОМУ УНІВЕРСУМІ Б.-І. АНТОНІЧА 165

Антон Штефан

РИТОРИЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ ЛАЗАРЯ БАРАНОВИЧА
ЯК ОБ'ЄКТ ЛІНГВОМЕДІЄВІСТИКИ 167

Катерина Шишкова

ДО ПИТАННЯ ВИВЧЕННЯ ОБРАЗУ ЖІНКУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ 169

РЕЦЕНЗІЇ . . . . . 171**Олена Маленко**

СТИЛІСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
ЯК ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА, НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА 172

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ЗБІРНИК 174